

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

เครือข่ายชุมชนกับป่าศักดิ์สิทธิ์: การผสมผสานวิถีพุทธและนิเวศจิตวิทยา เพื่อการอนุรักษ์ร่วมสมัย

Community Networks and Sacred Forests: Integrating Buddhist Ways and Ecopsychology for Contemporary Conservation

1. พระภัทรพล จตตมโล (บุญศรี), 2. ปากัน กาญจกิจจา, 3. กันต์ ศรีหาล้า, 4. วรเชษฐ์ โทอิน*
1. Praphattarapol Jattamalo (Boonsri), 2. Pakarn Khanchanakitja, 3. Kanta Srilah, 4. Worachet Tho-un*

1., 2., 3., 4. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์โยธธ

1., 2., 3., 4. Mahamakut Buddhist University, Yasothon Buddhist College

*Corresponding Author E-mail: worachet.th@mbu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การอนุรักษ์ป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายภาคประชาสังคมตามแนววิถีพุทธในพื้นที่อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร” มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อค้นพบใหม่จากการศึกษาที่ผ่านการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และบูรณาการแนวคิดทางพุทธธรรมร่วมกับนิเวศจิตวิทยา เพื่อสร้างกรอบแนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์ป่าศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยมุ่งเน้นบทบาทของเครือข่ายชุมชนในฐานะกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงมิติศาสนา จิตวิทยา และวัฒนธรรมให้เป็นองค์รวมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันยังคงดำเนินไปในลักษณะเชิงเทคนิคและเชิงนโยบาย โดยขาดการบูรณาการกับมิติทางจิตวิญญาณและศีลธรรม ส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชุมชนขาดความลึกซึ้งและพลังแห่งคุณค่า ช่องว่างทางความคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการขาดการเชื่อมโยงระหว่างพุทธจิตวิทยา ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาจิตภายในกับนิเวศจิตวิทยา ซึ่งเน้นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์อันเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ บทความนี้เสนอแนวทางปฏิบัติแบบบูรณาการโดยประยุกต์หลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับแนวคิดนิเวศจิตวิทยา เพื่อเสริมสร้าง “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงจิตภาวนา กิจกรรมทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมของชุมชน แนวทางดังกล่าวมุ่งปลูกฝังศรัทธา ความรับผิดชอบ และความเข้าใจในคุณค่าของธรรมชาติ อันจะนำไปสู่การก่อรูปของเครือข่ายชุมชนที่มีพลังทางจิตวิญญาณและสำนึกพลเมืองสิ่งแวดล้อม ผลลัพธ์ที่คาดหวังคือการพัฒนา “รูปแบบการอนุรักษ์ร่วมสมัยเชิงพุทธนิเวศ” ที่ยั่งยืนและมีพลวัต สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) และสะท้อนแนวทางสันติธรรมแห่งความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในศตวรรษที่ 21

คำสำคัญ: การอนุรักษ์ร่วมสมัย, เครือข่ายชุมชน, นิเวศจิตวิทยา, ป่าศักดิ์สิทธิ์, วิถีพุทธ

Abstract

This academic article is part of the dissertation entitled “Participatory Community Forest Conservation by Civil Society Networks Based on Buddhist Ways in Loeng Nok Tha District, Yasothon Province.” It aims to present new findings derived from the processes of analysis, synthesis, and integration of Buddhist principles and ecopsychological concepts to construct a new conceptual framework for the conservation of sacred community forests. The study emphasizes the role of community networks as key mechanisms that interconnect the dimensions of religion, psychology, and culture into a holistic approach to sustainable natural resource management. The findings reveal that current natural resource conservation practices remain predominantly technical and policy-oriented, often separated from spiritual and moral dimensions. This separation results in limited community participation and a diminished sense of moral value. The conceptual gap identified reflects a lack of integration between Buddhist psychology, which focuses on inner mental development, and ecopsychology, which emphasizes awareness of the interdependent relationship between humans and nature. The article proposes an integrative practice that applies Buddhist teachings—such as loving-kindness, compassion, and the Middle Path in conjunction with ecopsychological perspectives to cultivate “Buddhist eco-consciousness.” This approach operates through meditative learning processes, cultural and environmental activities, and community-based ecological education. It aims to foster faith, responsibility, and appreciation for the intrinsic value of nature, leading to the formation of spiritually empowered community networks with strong environmental citizenship. The expected outcome is the development of a sustainable and dynamic “Buddhist–Eco Model for Contemporary Conservation,” consistent with the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and reflecting a path of peaceful coexistence and ecological harmony between humans and nature in the twenty-first century.

Keywords: 1. Contemporary conservation; 2. Community networks; 3. Ecopsychology; 4. Sacred forests, Buddhist ways.

บทนำ

“ป่าศักดิ์สิทธิ์” ในบริบทของสังคมไทยมีความหมายมากกว่าพื้นที่ธรรมชาติ หากแต่เป็นระบบคุณค่าทางศาสนา วัฒนธรรม และจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของผู้คนกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น ป่าศักดิ์สิทธิ์จึงทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งทรัพยากรและศูนย์กลางจิตวิญญาณของชุมชน โดยช่วยธำรงความหลากหลายทาง

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ชีวภาพและความสมานฉันท์ทางสังคม (Junsongduang, Balslev, Jampeetong, & Inta, 2014) งานศึกษานิเวศวิทยาเชิงพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่พบว่าป่าศักดิ์สิทธิ์มีความหลากหลายชนิดของไม้ยืนต้นสูงกว่าไร่มุญเวียนทั่วไป แสดงให้เห็นว่าจารีตและความเชื่อมีผลในการคุ้มครองทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรม นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลต่อระบบนิเวศป่าไม้ เกิดการเคลื่อนไหวทางศาสนาและสิ่งแวดล้อมที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เช่น ขบวนการบวชป่าซึ่งเป็นการนำสัญลักษณ์จิวรพระมาห่อหุ้มต้นไม้ เพื่อสื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์และสร้างแรงยับยั้งทางสังคมต่อการตัดไม้ทำลายป่า (Darlington, 2012; Morrow, 2011) แนวปฏิบัตินี้ได้รับการยอมรับว่าเป็น “นวัตกรรมเชิงสัญลักษณ์” ที่รวมศาสนา จิตวิญญาณ และการอนุรักษ์เข้าด้วยกันอย่างมีเอกลักษณ์ อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของไทยในปัจจุบันยังคงดำเนินไปในกรอบเชิงเทคนิคและนโยบายเป็นหลัก ทำให้ละเลยมิติทางคุณธรรมและจิตวิญญาณของชุมชน ส่งผลให้การมีส่วนร่วมเชิงลึกของประชาชนยังมีข้อจำกัด (RECOFTC, 2021) ในขณะเดียวกัน “พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562” แม้จะสร้างกรอบกฎหมายที่ยอมรับบทบาทชุมชนในการจัดการป่า แต่การบังคับใช้ยังประสบปัญหาในเชิงนิยาม เขตพื้นที่ และกลไกการกำกับดูแล (Open Development Mekong, 2019) ประเด็นสำคัญที่เป็นช่องว่างทางความรู้คือ การขาดการบูรณาการระหว่าง “พุทธจิตวิทยา” ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาจิตภายในและนิเวศจิตวิทยา ซึ่งเน้นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (Roszak, 1995). การอนุรักษ์เชิงนโยบายมักมองป่าในมิติทรัพยากร มากกว่ามิติทางจิตวิญญาณ ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนขาดความลึกซึ้งในด้านศรัทธาและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม (Walter, 2006) นอกจากนี้ แนวทางพิธีกรรม เช่น การบวชป่า แม้จะเป็นเครื่องมือสร้างพลังทางสังคมและสื่อสัญลักษณ์ที่ทรงคุณค่า แต่หากขาดการเชื่อมโยงกับกติกาชุมชนและกฎหมายร่วมสมัย ก็อาจกลายเป็นเพียงพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่ขาดผลลัพธ์เชิงโครงสร้าง (Morrow, 2011) จึงเกิดคำถามสำคัญว่าจะสามารถผสานหลักพุทธธรรมเข้ากับนิเวศจิตวิทยา เพื่อสร้าง “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ที่นำไปสู่การอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

จากการศึกษาบริบทแห่งการสร้างเครือข่ายชุมชนกับป่าศักดิ์สิทธิ์ผ่านกระบวนการผสานวิถีพุทธและนิเวศจิตวิทยาเพื่อการอนุรักษ์ร่วมสมัย พบว่า งานของ Darlington (2012) ในหนังสือ The Ordination of a Tree ชี้ให้เห็นว่าการบวชป่าในประเทศไทยเป็น “ขบวนการทางศาสนาเพื่อสิ่งแวดล้อม” ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างจิตสำนึกเชิงคุณธรรมและการเมืองทางสิ่งแวดล้อม ขณะที่ Morrow (2011) วิเคราะห์ว่า การบวชป่าเป็น “ประเพณีที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ (invented tradition)” เพื่อสื่อสารความศักดิ์สิทธิ์และสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมของชุมชน ด้านวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม งานของ Junsongduang et al. (2014) พบว่า ป่าศักดิ์สิทธิ์ในเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอนมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงกว่าแปลงเกษตรกรรมทั่วไปอย่างมีนัยสำคัญ สะท้อนว่า “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา” สามารถทำหน้าที่เชิงนิเวศได้จริง ในขณะที่ Roszak (1995) เสนอแนวคิด “Ecopsychology” ว่าการเยียวยาธรรมชาติและการเยียวยาจิตใจมนุษย์เป็นกระบวนการเดียวกัน การฟื้นฟูความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณกับธรรมชาติจึงเป็นหนทางสู่ความสมดุลของโลกและมนุษย์ ส่วนในมิติของนโยบาย RECOFTC (2021) วิเคราะห์ว่า พ.ร.บ.ป่าชุมชน 2562 เป็นก้าวสำคัญของการกระจายอำนาจด้านสิ่งแวดล้อม แต่ยังคงต้องเสริมกลไกธรรมาภิบาลแบบมีส่วนร่วมให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะการผสานองค์ความรู้

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

ท้องถิ่นกับนโยบายระดับชาติ ทั้งนี้ UNDP (2025) และ UN DESA (2025) ยังเสนอให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต้องเชื่อมโยงกับ “เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน” เพื่อสร้างความยั่งยืนในระดับโลก

ดังนั้น เพื่อข้ามพ้นข้อจำกัดดังกล่าว บทความนี้เสนอแนวทาง “การอนุรักษ์ร่วมสมัยเชิงพุทธ-นิเวศ” ซึ่งประกอบด้วยหัวข้อประกอบหลัก ได้แก่ (1) จิตสำนึกพุทธนิเวศ (Buddhist eco-consciousness) สร้างการเรียนรู้เชิงภาวนา เช่น สมาธิในป่า การเจริญสติ เพื่อปลูกฝังความตระหนักรู้ถึงการพึ่งพาพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (Roszak, 1995) (2) พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนา พัฒนา “การบวชป่า” และ “เทศกาลป่าศักดิ์สิทธิ์” ให้เชื่อมโยงกับกติกาชุมชน เพื่อสร้างแรงศรัทธาและความชอบธรรมทางสังคม (Darlington, 2012) (3) ธรรมาภิบาลเครือข่าย (Networked Governance) เชื่อมวัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม เพื่อวางแผนจัดการป่าร่วมกันอย่างบูรณาการ (RECOFTC, 2021) และ (4) การเชื่อมโยงกับเป้าหมาย SDGs: ผูกแนวทางการอนุรักษ์กับ SDGs ข้อ 13 และ 15 เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับโลก (UN DESA, 2025) เพื่อสะท้อนมุมมองแห่งบริบททางวิชาการด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนในบริบทศตวรรษที่ 21 จึงจำเป็นต้องยกระดับจาก “การอนุรักษ์เชิงเทคนิค” สู่ “การอนุรักษ์เชิงจิตวิญญาณและคุณธรรม” ที่หลอมรวมหลักพุทธธรรมกับนิเวศจิตวิทยาเข้าด้วยกัน การสร้างเครือข่ายชุมชนจึงไม่เพียงเป็นการจัดการทรัพยากร หากเป็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เกิดเป็น “รูปแบบการอนุรักษ์ร่วมสมัยเชิงพุทธ-นิเวศ” ที่มีพลังทางจิตใจ วัฒนธรรม และความยั่งยืนในระยะยาว

จิตสำนึกพุทธนิเวศ (Buddhist Eco-consciousness)

แนวคิดเรื่อง “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” (Buddhist eco-consciousness) เกิดจากการบูรณาการระหว่าง พุทธจิตวิทยา (Buddhist psychology) ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาจิตภายในให้เกิดสติ ปัญญา และกรุณา กับนิเวศจิตวิทยา (Ecopsychology) ซึ่งเน้นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในระดับลึก (Roszak, 1995) การผสมผสานทั้งสองมิติจึงทำให้ “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” ไม่เพียงเป็นกิจกรรมทางกายหรือเชิงนโยบาย แต่เป็นกระบวนการภายในที่เปลี่ยนแปลงวิธีคิดและวิถีจิตของมนุษย์ ให้ตระหนักถึงความเกื้อกูล (ปฏิจกสมุปบาท) ระหว่างตนเองกับสรรพสิ่ง ในมุมมองทางพุทธศาสนา “ธรรมชาติ” มิใช่สิ่งแยกจากมนุษย์ หากแต่เป็นสภาวะธรรมที่สัมพันธ์ซ้อนกันอย่างลึกซึ้ง พระพุทธศาสนามองว่าทุกสิ่งดำรงอยู่โดยอาศัยกัน (dependent co-arising) ซึ่งสอดคล้องกับหลักปฏิจกสมุปบาทอันเป็นรากฐานของการเกิด-ดับ และการพึ่งพาพึ่งพาร่วมกันของสรรพสิ่ง (Rahula, 1974) การมี “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” จึงหมายถึงการเข้าใจความจริงของโลกในฐานะที่เป็น “เครือข่ายแห่งความสัมพันธ์” มิใช่เพียงระบบทรัพยากร หากเป็น “ระบบแห่งสติและความรับผิดชอบ” ที่มนุษย์ต้องมีต่อธรรมชาติ ในทางปฏิบัติ การพัฒนา “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” สามารถดำเนินได้ผ่านสามกระบวนการหลัก ได้แก่ (1) กระบวนการตื่นรู้ (mindful awareness) การฝึกสติ (sati) เพื่อให้จิตตระหนักรู้ต่อกาย เวทนา และสภาพแวดล้อม ทำให้มนุษย์เห็นความเชื่อมโยงของชีวิตกับธรรมชาติ เช่น การภาวนาในป่า (forest meditation) หรือการเจริญสติระหว่างทำกิจกรรมสิ่งแวดล้อม (Thich Nhat Hanh, 2013) พระพุทธศาสนามองว่าการรู้เท่าทันตนเองคือรากฐานของการอยู่ร่วมกับผู้อื่นและธรรมชาติอย่างสันติ (2) กระบวนการเห็นคุณค่าร่วม (compassionate connection) หลักเมตตา-กรุณา คือหัวใจของการสร้าง

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

จิตสำนึกพุทธนิเวศ เพราะเป็นพลังจิตที่ขยายขอบเขตความรักจากตนเองไปยังสิ่งมีชีวิตทั้งหมด การฝึกจิตให้รู้สึกถึง “ความเป็นเพื่อนร่วมเกิด” (kinship of all beings) เป็นการเปิดพื้นที่ให้เกิด “ความรู้สึกนิเวศในใจ” (ecological empathy) ซึ่งทำให้การอนุรักษ์กลายเป็นการแสดงออกของความกรุณา ไม่ใช่เพียงหน้าที่ (Sivaraksa, 1992) และ (3) กระบวนการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ (moderate living) หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง เป็นกรอบปฏิบัติที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจ จิตใจ และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันอย่างสมดุล การดำรงชีวิตด้วยความพอเพียง ช่วยลดความฟุ้งเฟ้อและการเบียดเบียนต่อทรัพยากรธรรมชาติ สอดคล้องกับแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียงเชิงพุทธ” ที่เน้นสมดุลระหว่างจิตใจ วัตถุ และสังคม (Payutto, 1994) ดังนั้น การบ่มเพาะจิตสำนึกพุทธนิเวศยังสามารถเกิดขึ้นผ่านพิธีกรรมและวัฒนธรรมทางศาสนา เช่น “การบวชป่า” ซึ่งเป็นทั้งสัญลักษณ์ของการเคารพต่อชีวิต และเป็นเครื่องมือทางสังคมในการสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วม (Darlington, 2012) เมื่อพระสงฆ์และชุมชนร่วมกันประกาศเจตนารมณ์ในการคุ้มครองธรรมชาติ พิธีกรรมดังกล่าวจึงเปลี่ยนจาก “พิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์” ไปสู่ “ปฏิบัติการจิตสำนึก” ที่มีพลังทางจิตวิญญาณและสังคม (Morrow, 2011) นอกจากนี้ “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ยังสอดคล้องกับวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (UNDP, 2025; UN DESA, 2025) โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 13 “การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ” และเป้าหมายที่ 15 “การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน” ซึ่งต่างมุ่งเน้นการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การบูรณาการพุทธธรรมกับแนวคิดนิเวศจิตวิทยา จึงเป็นแนวทางที่ช่วยให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีรากฐานทางจริยธรรมและจิตวิญญาณที่มั่นคงมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” มิใช่เพียงแนวคิดเชิงจิตวิทยาหรือสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่เป็นกรอบจริยธรรมแห่งการอยู่ร่วม (ethics of coexistence) ที่ตั้งอยู่บนฐานของสติ ปัญญา และกรุณา การสร้างสำนึกดังกล่าวจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ให้การอนุรักษ์ธรรมชาติกลายเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตและการปฏิบัติธรรมในสังคมพุทธสมัยใหม่

การปฏิบัติการของจิตสำนึกพุทธนิเวศในระดับชุมชนที่เรียกว่า “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” มิได้เป็นเพียงกรอบแนวคิดเชิงจิตวิทยาหรือศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็น “พลังเชิงปฏิบัติการทางสังคม” (social praxis) ที่สามารถขับเคลื่อนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในระดับชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม การแปร “จิตสำนึก” ให้เป็น “การกระทำ” จำเป็นต้องอาศัยกลไก 3 ระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย (Walter, 2006) มีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ระดับบุคคล: การพัฒนาจิตเพื่อความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ระดับบุคคลถือเป็นรากฐานของการก่อรูปจิตสำนึกพุทธนิเวศ โดยเริ่มจากการพัฒนาสติ (sati) และสมาธิ (samadhi) ผ่านกิจกรรมการภาวนาในธรรมชาติ เช่น การนั่งสมาธิในป่า (forest meditation) และการเดินจงกรมในเส้นทางธรรมชาติ (walking meditation) ดิซ นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh, 2013) เสนอว่า “เมื่อหายใจเข้า เรารับรู้ถึงต้นไม้ เมื่อหายใจออก เรารับรู้ถึงโลกที่เรามีส่วนร่วม” ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างสติภายในกับระบบนิเวศภายนอกอย่างกลมกลืน การฝึกเช่นนี้ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ความกรุณาเชิงนิเวศ” (ecological compassion) ซึ่งเป็นสภาวะจิตที่ตระหนักรู้ว่าการทำลายธรรมชาติคือการทำลายส่วนหนึ่งของตนเอง (Sivaraksa, 1992) ดังนั้น การตื่นรู้ทางจิตใจจึงเป็นพื้นฐานของการตื่นรู้ทางสิ่งแวดล้อม การปลูกฝังสติในระดับบุคคลจึงเป็นการสร้าง

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

“พลเมืองสิ่งแวดล้อมทางจิตวิญญาณ” (spiritual environmental citizenship) ที่มีความรับผิดชอบต่อชีวิตในทุกมิติ

ประเด็นที่สอง ระดับชุมชน: พิธีกรรมและการมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชน ระดับชุมชนเป็นพื้นที่สำคัญในการแปลง “จิตสำนึก” ให้เป็น “การมีส่วนร่วม” การปฏิบัติการจิตสำนึกพุทธนิเวศในระดับนี้ปรากฏอย่างชัดเจนผ่านพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น “การบวชป่า” (tree ordination) “การเวียนเทียนป่า” และ “การเจริญภาวนาสีวาล้อม” (Darlington, 2012) พิธีกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคม (social instrument) ที่เชื่อมโยงความศรัทธากับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น Morrow (2011) วิเคราะห์ว่าการบวชป่าเป็น “ประเพณีที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ (Invented Tradition)” ซึ่งมีพลังในการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อปลูกจิตสำนึกของชุมชน แม้จะมีลักษณะเชิงพิธีกรรม แต่หากเชื่อมโยงกับกติกาสังคมและกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ก็สามารถกลายเป็นเครื่องมือของ “ธรรมาภิบาลเชิงจิตวิญญาณ” ที่ทั้งศาสนาและรัฐร่วมกันส่งเสริมได้ (RECOFTC, 2021) ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย เช่น จังหวัดยโสธร เชียงใหม่ และลำปาง การบวชป่าไม่ได้หยุดอยู่แค่การทำพิธี แต่ต่อยอดสู่การจัดทำ “ธรรมนูญป่าชุมชน” ที่กำหนดกติกาการใช้และการดูแลป่าอย่างยั่งยืน เป็นตัวอย่างของการแปรศรัทธาเป็นนโยบายชุมชน (faith-based policy) ซึ่งสะท้อนพลังของจิตสำนึกพุทธนิเวศในเชิงสถาบัน

ประเด็นที่สาม ระดับเครือข่าย: ธรรมาภิบาลและการเรียนรู้ร่วมกัน ระดับเครือข่ายคือการยกระดับจิตสำนึกพุทธนิเวศจากชุมชนหนึ่งไปสู่เครือข่ายภาคประชาสังคมในวงกว้าง โดยมีพระสงฆ์ นักวิชาการ หน่วยงานรัฐ และเยาวชนร่วมขับเคลื่อนในลักษณะ “ธรรมาภิบาลเครือข่าย (networked governance)” (RECOFTC, 2025) แนวทางนี้เน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ การจัดอบรมภาวนา การจัดค่ายเยาวชนพุทธนิเวศ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) เพื่อพัฒนาแนวปฏิบัติที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน ตัวอย่างเช่น “เครือข่ายพุทธนิเวศภาคอีสาน” ได้จัดโครงการ “บวชป่าเยาวชน” และ “ค่ายภาวนาในป่าชุมชน” ซึ่งใช้หลักเมตตา กรุณา และสติเป็นแกนกลางของการเรียนรู้ ส่งผลให้เยาวชนมีความเข้าใจเชิงจิตวิญญาณต่อสิ่งแวดล้อมและสามารถเป็นผู้นำกิจกรรมอนุรักษ์ในพื้นที่ของตนได้ การสร้างเครือข่ายเช่นนี้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ (UN DESA, 2025; UNDP, 2025) ที่มุ่งเน้นความร่วมมือพหุภาคีในการอนุรักษ์ระบบนิเวศและลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ประเด็นที่สี่ การบูรณาการจิตสำนึกพุทธนิเวศสู่กระบวนการศึกษาและการพัฒนา การสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อถูกบูรณาการเข้าไปในระบบการศึกษาและกระบวนการพัฒนาชุมชน (Payutto, 1994) หลายโรงเรียนในพื้นที่พุทธศาสนามีการนำแนวคิดนี้ไปใช้ในการเรียนรู้เชิงบูรณาการ เช่น “หลักสูตรสิ่งแวดล้อมเชิงพุทธ” ที่ให้ผู้เรียนฝึกสมาธิ ศึกษาธรรมชาติ และออกแบบโครงการอนุรักษ์ป่าในท้องถิ่นตนเอง ซึ่งเป็นตัวอย่างของ “การศึกษาเพื่อความยั่งยืนทางจิตวิญญาณ” (education for spiritual sustainability) พระพุทธศาสนาในฐานะระบบจริยธรรมที่เน้นปัญญาและความรับผิดชอบต่อสังคม สามารถเป็นรากฐานของการสร้างวัฒนธรรมการพัฒนาที่ไม่ทำลายธรรมชาติ แต่เกื้อหนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

(Visalo, 2020) การพัฒนาเชิงพุทธจึงมิใช่เพียงการยกระดับเศรษฐกิจหรือสังคม แต่เป็นการยกระดับจิตใจและจิตสำนึกของมนุษย์ให้เข้าใจความเป็นหนึ่งเดียวของชีวิตทั้งปวง

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า จิตสำนึกพุทธนิเวศในระดับชุมชนเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจากภายในสู่ภายนอก จากจิตสำนึกสู่พฤติกรรม และจากบุคคลสู่เครือข่าย เมื่อชุมชนสามารถหลอมรวมศาสนา วัฒนธรรม และนิเวศจิตวิทยาเข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน จะเกิดพลังจิตวิญญาณที่ขับเคลื่อนการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน ทั้งในเชิงธรรมาภิบาล จิตใจ และวัฒนธรรม การพัฒนาเช่นนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาในฐานะ “ศิลปะแห่งการอยู่ร่วม” (art of coexistence) ที่เน้นเมตตา ปัญญา และความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนา

พิธีกรรมทางศาสนาและสัญลักษณ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ในชุมชนไทย โดยทำหน้าที่เป็นช่องทางเชื่อมโยงระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ และระหว่างศรัทธากับการกระทำร่วมมือเชิงอนุรักษ์ (SE-UB, 2565) หนึ่งในตัวอย่างที่เด่นชัดคือ “พิธีบวชป่า” หรือ “บวชต้นไม้” ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางพุทธที่ถูกออกแบบขึ้นในชุมชนไทยในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสถานะพิเศษให้กับต้นไม้ใหญ่และพื้นที่ป่า จึงช่วยยับยั้งการบุกรุกทำลายป่าได้ (ไทยรัฐ, 2566) ในบทความเชิงคุณภาพของ ดลดิเรก ทองโสภณ (2566) ศึกษาพิธีกรรมการบวชป่าในภาคเหนือของประเทศไทยโดยพบว่า พิธีกรรมดังกล่าวทำหน้าที่เป็น “นวัตกรรมทางความเชื่อ” ที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน และแนวคิดอนุรักษ์สมัยใหม่ ซึ่งช่วยสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์และกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชน พิธีบวชป่าในความเป็นจริงมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่ทรงพลัง เช่น การห่มผ้าเหลือง การผูกสายสิญจน์ ล้อมเขตป่าด้วยพิธีกรรม และการนิมนต์พระสงฆ์สวดเป็นสิริมงคล ซึ่งล้วนแต่สื่อว่า “ต้นไม้คือชีวิต” และ “ชุมชนคือผู้คุ้มครอง” (TV360 Entertainment, 2561) เมื่อชุมชนเข้าร่วมในพิธีกรรมเหล่านี้ พวกเขาไม่ได้เพียง “ร่วมงาน” แต่เข้าสู่กระบวนการทางจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ พิธีกรรมจึงกลายเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่สร้าง “ความรู้สึกเกื้อกูล” กับสิ่งแวดล้อม (SCB Foundation, 2023) ในแง่การอนุรักษ์เชิงนิเวศ พิธีกรรมและสัญลักษณ์เหล่านี้ช่วยให้เกิดแรงยับยั้งทางสังคม (social sanction) ต่อการทำลายป่า เช่น ข้อห้ามชุมชนที่ว่า “หากนำผ้าเหลืองออกแล้วตัดต้นไม้ จะถือว่าเป็นการทำบาปมาก” (SE-UB, 2567) กล่าวได้ว่า พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาถือเป็นกลไกสำคัญของการสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศในชุมชนไทย พวกมันไม่ใช่แค่กิจกรรมเชิงวัฒนธรรม แต่เป็นการแสดงออกทางจิตวิญญาณที่ส่งผลต่อพฤติกรรมอนุรักษ์ เมื่อชุมชนเข้าใจว่า “ชีวิตคือธรรมชาติ” และ “ธรรมชาติคือชีวิต” พวกเขาจะพร้อมที่จะปกป้อง และฟื้นฟูระบบนิเวศของตนเองในเชิงคุณค่าและจิตวิญญาณ

เมื่อพิจารณาด้านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาพบว่า พิธีกรรมทางศาสนาในพุทธศาสนาไทยมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังจิตสำนึกแห่งการเคารพต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พิธีบวชป่า” ซึ่งเป็นนวัตกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพุทธศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน และเจตนารมณ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (SE-UB, 2565) แนวคิดดังกล่าวถือเป็น “ภาษาทางจิต

วิญญาน” ที่แสดงออกผ่านสัญลักษณ์ของผ้าเหลืองและบทสวด เพื่อสร้างความหมายทางศาสนาให้กับต้นไม้ จากสิ่งที่ถูกมองว่าเป็นวัตถุ กลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีศักดิ์ศรีทางศีลธรรม (SCB Foundation, 2023) ในหลาย พื้นที่ พิธีกรรมบวชป่าช่วยยับยั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนได้จริง เพราะกลายเป็น “เครื่องมือยับยั้งทางสังคม” (social sanction) ที่ทุกคนในชุมชนยอมรับร่วมกัน (SE-UB, 2567) ดังบริบทต่อไปนี้

1. ความหมายของพิธีกรรมในเชิงพุทธนิเวศ

พิธีกรรมในมิติพุทธศาสนาไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อความศรัทธาเท่านั้น แต่เป็น “กระบวนการ ภาวนาเชิงสังคม” (social meditation) ที่เปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้คนต่อธรรมชาติ พระไพศาล วิสาโล (2563) อธิบายว่าพิธีกรรมเช่นการบวชป่าทำให้มนุษย์กลับมาตระหนักถึง “ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย” ระหว่างชีวิตตนเองกับสิ่งแวดล้อม และเห็นว่าการอนุรักษ์ป่าเป็นการรักษาความสงบในจิตใจตน (suanthamma.com)

2. กรณีศึกษาในชุมชนไทย

พื้นที่	ลักษณะพิธีกรรม	ผลลัพธ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม
ชุมชนบ้านน้ำดิบ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่	จัดพิธีบวชป่าทุกปีในวันมาฆบูชา นำโดยพระสงฆ์และนักเรียน โรงเรียนบ้านน้ำดิบ	เกิด “กติกاپ่าชุมชน” ห้ามตัดไม้ใหญ่ในเขตศักดิ์สิทธิ์ ลดการเผาป่ากว่า 60% (SE-UB, 2565)
ชุมชนบ้านห้วยขวาง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่	พิธีบวชป่าร่วมกับการเวียนเทียน ป่า และปลูกต้นไม้ถวายพระ	เกิดชมรมเยาวชนรักษป่า เป็นพลังการเรียนรู้ของเยาวชนท้องถิ่น (SCB Foundation, 2023)
ชุมชนบ้านโนนสวรรค์ อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร	พิธีบวชป่าชุมชนโดยพระสงฆ์และผู้นำท้องถิ่น จัดทุก 3 ปี	เกิดธรรมนูญป่าชุมชน และมีการขึ้นทะเบียนป่าเป็น “ป่าศักดิ์สิทธิ์” (SE-UB, 2567)

ตารางที่ 1 กรณีศึกษาในชุมชนไทย

จากกรณีศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพิธีกรรมทางศาสนาไม่ได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศรัทธา แต่เป็น “เครื่องมือสร้างวัฒนธรรมการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม” ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกร่วมกันในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะเมื่อมีพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการชี้นำทางจิตวิญญาน

3. การตีความสัญลักษณ์ในมิติพุทธธรรม

พิธีบวชป่าสะท้อนหลักพุทธธรรมสามประการ คือ อหิงสา (Ahimsa) การไม่เบียดเบียน เมตตา-กรุณา (Metta-Karuna) ความรักและปรารถนาดีต่อสรรพชีวิต และ มัชฌิมาปฏิปทา (Majjhima Patipada) การดำรงชีวิตอย่างพอประมาณ (พระมหาสมชาย ฐานวโร, 2560) (mahachula.ac.th)

4. ผลลัพธ์ทางจิตวิญญานและสังคม

ผลที่เกิดขึ้นจากพิธีกรรมและสัญลักษณ์เหล่านี้ ได้แก่ (1) การเสริมสร้างจิตสำนึกพุทธนิเวศ: ชุมชนเข้าใจว่าการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่ภาระของรัฐเพียงฝ่ายเดียว (2) การสร้างเอกภาพของชุมชน: พิธีกรรมเปิดพื้นที่ให้คนต่างรุ่นต่างศาสนามาร่วมกันด้วยเจตนาเดียว คือการรักษาป่า (3)

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

การเกิดระบบธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม: ชุมชนพัฒนากติกาภายในที่เชื่อมโยงหลักศีลธรรมเข้ากับการจัดการป่า (SE-UB, 2567)

5. สรุป

พิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นแกนกลางของ “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ที่มีรากลึกในวัฒนธรรมไทย เพราะสามารถแปลงคำสอนของพระพุทธศาสนาให้กลายเป็นการปฏิบัติที่จับต้องได้ในชีวิตประจำวัน พิธีบวชป่าและพิธีเวียนเทียนป่าช่วยสร้าง “พลังแห่งศรัทธาเชิงสังคม” ที่ทำให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลายเป็นภารกิจทางจิตวิญญาณของชุมชน เมื่อศรัทธาและสัญลักษณ์ทางศาสนาถูกใช้ด้วยปัญญาและความเข้าใจ จะนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งทางจิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ธรรมาภิบาลเครือข่าย (Networked Governance)

ในยุคที่โลกเผชิญกับความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่อาจพึ่งพารัฐหรือชุมชนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้อีกต่อไป หากแต่ต้องอาศัย “ความร่วมมือในแนวราบ” ที่เกิดจากการเชื่อมโยงของหลากหลายภาคส่วน ทั้งรัฐ วัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม แนวคิดนี้คือสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมาภิบาลเครือข่าย” (networked governance) ซึ่งเป็นกระบวนการจัดการที่ยึดหลักความโปร่งใส การมีส่วนร่วม และความรับผิดชอบร่วมกันของทุกภาคส่วน เพื่อสร้างระบบนิเวศทางสังคมที่เกื้อกูลและยั่งยืน (RECOFTC, 2025) ธรรมาภิบาลเครือข่ายในบริบทของการอนุรักษ์ป่าชุมชนไทยจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการบริหารจัดการทรัพยากรทางกายภาพ แต่ยังหมายรวมถึง “การบริหารจิตวิญญาณของชุมชน” ที่หลอมรวมศาสนา วัฒนธรรม และจริยธรรมเข้าไว้ด้วยกัน กระบวนการดังกล่าวทำให้ “การอนุรักษ์” ไม่ใช่เพียงการรักษาป่า แต่คือการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดจิตสำนึกพุทธนิเวศที่เน้นการตระหนักรู้ถึงความเกื้อกูลระหว่างชีวิตทั้งปวง

จากรายงานของ RECOFTC (2025) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาชุมชนป่าไม้ในภูมิภาคเอเชีย พบว่า การดำเนินงานตาม พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ได้เปิดพื้นที่ให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเป็นระบบผ่านเครือข่ายที่เรียกว่า “เครือข่ายประชาชนเพื่อป่าชุมชน” (CF-NET) (RECOFTC, 2025a) การทำงานในลักษณะนี้ทำให้ “เครือข่าย” กลายเป็นพื้นที่กลางของการเรียนรู้แบบพหุภาคี (multi-stakeholder learning space) ซึ่งแต่ละภาคส่วนมีบทบาทเฉพาะของตน เช่น วัดทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกทางศีลธรรม โรงเรียนปลูกฝังเยาวชนให้เข้าใจคุณค่าของป่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดการด้านกฎหมายและงบประมาณ ส่วนภาคประชาสังคมเป็นผู้ประสานความรู้และกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ กระบวนการเช่นนี้ช่วยให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลายเป็น “ภารกิจร่วมของสังคม” มากกว่าจะเป็นภารกิจของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง ในแง่ของการปฏิบัติ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ โครงการ “รักป่า รักชุมชน” (love the forest and the community) ซึ่งเกิดจากความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้และบริษัท RATCH Public Company Limited โดยมุ่งสนับสนุนการจัดตั้งและขยายพื้นที่ป่าชุมชนผ่านรูปแบบ MOU ระดับท้องถิ่น (RATCH, n.d.) อย่างไรก็ตาม การสร้างเครือข่ายเช่นนี้ย่อมเผชิญกับข้อจำกัด เช่น ความไม่เท่าเทียมด้านอำนาจและข้อมูลระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน การขาดงบประมาณต่อเนื่อง และการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายของรัฐที่ส่งผลต่อความมั่นคงของ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

เครือข่าย (NIDA, 2021) (NIDA, 2021) ธรรมชาติเชิงพุทธมองว่า “การจัดการที่ดี” มิได้หมายถึงเพียงการมีระบบตรวจสอบที่เข้มงวด แต่หมายถึงการมี “ผู้ปฏิบัติที่มีจิตสำนึก” และรู้จักใช้สติควบคุมอำนาจของตน เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างผลประโยชน์ส่วนตนกับส่วนรวม ดังนั้นการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายธรรมชาติกับจิตสำนึกพุทธนิเวศจึงเป็นการบูรณาการระหว่าง “โครงสร้างทางสังคม” กับ “จิตวิญญาณแห่งการมีส่วนร่วม” นอกจากนี้ยังมีการประยุกต์แนวคิดธรรมชาติเชิงพุทธกับเทคโนโลยี เช่น การจัดทำระบบ “ข้อมูลเปิดป่าชุมชน” (open data) ที่เผยแพร่บนเว็บไซต์ของกรมป่าไม้ เพื่อให้ประชาชนสามารถติดตามพื้นที่อนุรักษ์ได้อย่างโปร่งใสและตรวจสอบได้ (Earth Journalism Network, 2024) (earthjournalism.net)

การเชื่อมโยงกับเป้าหมาย SDGs

แนวคิดเรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (sustainable development) ได้รับการยอมรับในฐานะกรอบแนวทางสำคัญของประชาคมโลกในการขับเคลื่อนความเจริญควบคู่กับการรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม องค์การสหประชาชาติ (United Nations) ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ SDGs จำนวน 17 ข้อ เพื่อให้ทุกประเทศร่วมกันดำเนินการภายในปี 2573 (UNDP, 2025; UN DESA, 2025). ในบริบทของประเทศไทย การอนุรักษ์ป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมตามหลักพุทธนิเวศและธรรมชาติเชิงพุทธเครือข่าย ถือเป็นตัวอย่างที่สอดคล้องโดยตรงกับหลายเป้าหมายของ SDGs โดยเฉพาะเป้าหมายที่ 13 และ 15

องค์ความรู้ใหม่

เป้าหมายที่ 13 ว่าด้วย “การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ” เน้นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในการปรับตัวและลดผลกระทบจากภาวะโลกร้อน การจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมซึ่งเกิดขึ้นผ่านเครือข่ายวัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่น ช่วยเพิ่มพื้นที่ดูดซับคาร์บอน ลดการเผาป่า และสร้างวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ สิ่งเหล่านี้เป็น “การปฏิบัติการเชิงจิตวิญญาณเพื่อสิ่งแวดล้อม” ที่สอดคล้องกับหลักอหิงสาในพุทธศาสนา และสอดคล้องกับเป้าหมายของ UN DESA (2025) ที่เรียกร้องให้ทุกประเทศพัฒนาการดำเนินการเชิงภูมิอากาศอย่างเร่งด่วน ส่วนเป้าหมายที่ 15 ว่าด้วย “การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน” (life on land) มีเป้าประสงค์ให้ทุกประเทศปกป้อง พื้นฟู และส่งเสริมการใช้ระบบนิเวศอย่างยั่งยืน ซึ่งตรงกับเจตนารมณ์ของ พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 และแนวคิด “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การบวชป่า การจัดตั้งธรรมณูปาชุมชน และการพัฒนาหลักสูตรพุทธสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนท้องถิ่น จึงมิใช่เพียงกิจกรรมทางศาสนา แต่เป็น “การปฏิบัติการระดับฐานรากเพื่อ SDGs ข้อ 15” (UNDP, 2025) ในมิติของ “ธรรมชาติเชิงพุทธเครือข่าย” แนวทางนี้ยังตอบสนองต่อ เป้าหมายที่ 16 เรื่อง “สันติภาพ ความยุติธรรม และสถาบันที่เข้มแข็ง” เพราะการบริหารจัดการทรัพยากรโดยมีเครือข่ายหลายฝ่ายร่วมตรวจสอบและกำหนดกติกา ย่อมก่อให้เกิดความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน การเปิดพื้นที่ให้วัดและพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในเครือข่าย ยังช่วยส่งเสริม “ธรรมชาติทางศีลธรรม” ที่เป็นฐานรากของความสงบสุขในสังคม

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

นอกจากนี้ การเชื่อมโยงกับ SDGs ยังปรากฏในระดับปฏิบัติการผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการ “Thailand Community Forest Act and the Citizens’ Forest Network” ที่ดำเนินการโดย RECOFTC และภาคีเครือข่าย (RECOFTC, 2025a) ซึ่งสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนกว่า 10,000 แห่งทั่วประเทศ โดยมุ่งเชื่อมโยงการอนุรักษ์ระดับท้องถิ่นกับ SDGs ข้อ 13 และ 15 ผ่านการพัฒนาเครือข่ายความรู้และฐานข้อมูลดิจิทัล (RECOFTC, 2025b) สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าการขับเคลื่อน SDGs ไม่จำเป็นต้องเริ่มจากระดับนโยบายเท่านั้น แต่สามารถเริ่มจากระดับชุมชนที่มีพลังทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นฐาน พุทธศาสนาในฐานะระบบจริยธรรมแห่งความพอเพียง เมตตา และปัญญา จึงมีศักยภาพสูงในการเป็น “มิติทางจิตวิญญาณของ SDGs” ทำให้เป้าหมายการพัฒนาไม่ได้เป็นเพียงกรอบตัวเลข แต่เป็น “กระบวนการพัฒนาจิตและสังคม” ที่ยึดโยงกับคุณค่าความดีงาม กล่าวโดยสรุป การบูรณาการแนวคิดจิตสำนึกพุทธนิเวศกับธรรมาภิบาลเครือข่าย สามารถทำให้การดำเนินงานของประเทศไทยสอดคล้องกับ SDGs ทั้งในเชิงนโยบายและเชิงจิตวิญญาณ เมื่อชุมชนได้รับการเสริมพลังด้วยหลักธรรม และเมื่อรัฐสนับสนุนกลไกที่โปร่งใส การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็จะไม่ใช่เพียงเป้าหมายเชิงเทคนิค แต่เป็น “หนทางสู่สันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ” ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนในศตวรรษที่ 21

สรุป

บทความนี้ได้สะท้อนให้เห็นภาพของการอนุรักษ์ป่าชุมชนในประเทศไทยผ่านมิติที่ลึกซึ้งกว่าการจัดการทรัพยากรเชิงเทคนิค เพราะแท้จริงแล้ว “การอนุรักษ์ป่า” คือ “การอนุรักษ์จิตใจของคน” แนวคิดดังกล่าวได้รับการต่อยอดผ่านการผสมผสานระหว่างวิถีพุทธ (Buddhist ways) และนิเวศจิตวิทยา (ecopsychology) ซึ่งช่วยให้กระบวนการอนุรักษ์มิได้หยุดอยู่แค่การคุ้มครองพื้นที่สีเขียว หากแต่ขยายไปสู่การสร้าง “จิตสำนึกพุทธนิเวศ” ที่หล่อหลอมความศรัทธา ความรับผิดชอบ และความเข้าใจในความสัมพันธ์อันเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การศึกษาพบว่า เครือข่ายชุมชน วัด โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่นที่ยึดหลักธรรมาภิบาลเครือข่าย (networked governance) มีบทบาทสำคัญในการสร้างระบบนิเวศทางสังคมที่ยั่งยืน เครือข่ายเหล่านี้มิได้เป็นเพียงกลไกการบริหาร แต่เป็น “โครงสร้างของจิตสำนึก” ที่เปิดโอกาสให้ศาสนา วัฒนธรรม และเทคโนโลยีมาบรรจบกันอย่างกลมกลืน การบวชป่า การจัดตั้งธรรมานุญาป่าชุมชน การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมในวัดโรงเรียน และการใช้เทคโนโลยีแผนที่ดิจิทัลร่วมกันของภาคีต่าง ๆ ล้วนเป็นการผสมผสานพลังจิตวิญญาณและวิทยาศาสตร์ในระดับรากฐาน

ข้อค้นพบทางวิชาการ

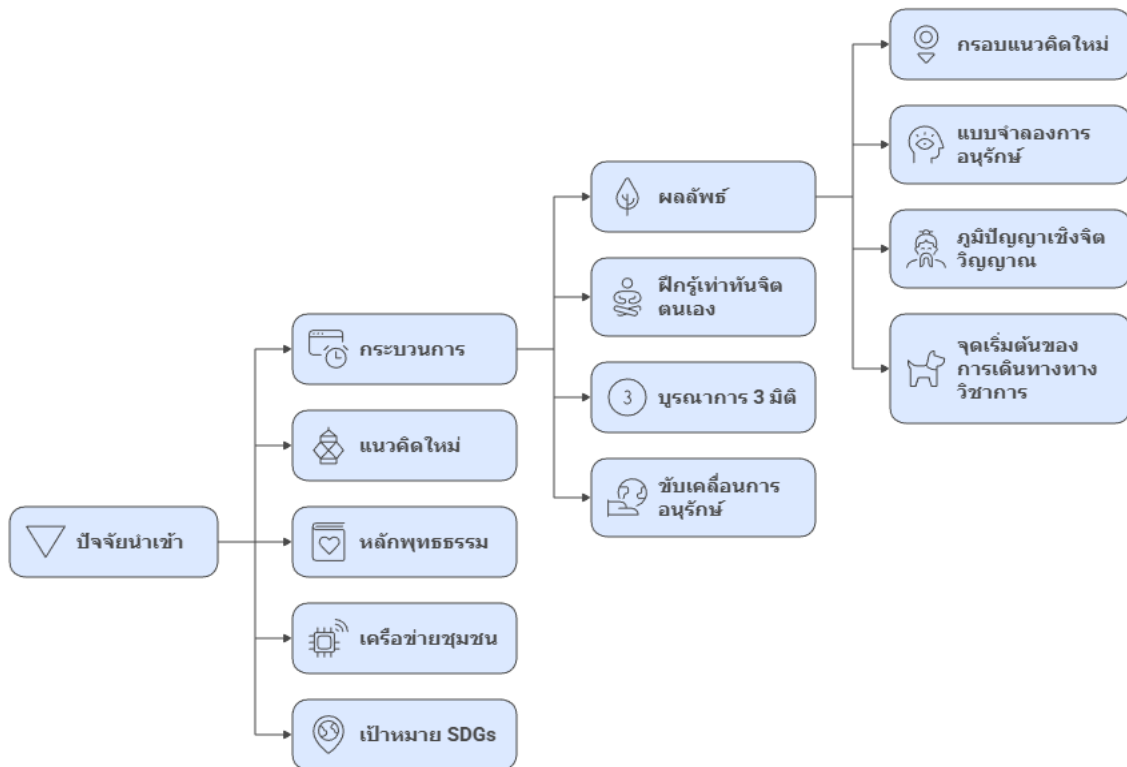
ข้อค้นพบใหม่ (new findings) จากงานศึกษานี้ คือการปรากฏของ “กรอบแนวคิดใหม่” ที่เรียกว่า “ธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ (Buddhist eco-governance)” ซึ่งหมายถึงการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยหลักธรรมะเป็นแกนกลางของการตัดสินใจ ไม่ใช่เพียงเพื่อความยั่งยืนทางทรัพยากร แต่เพื่อความสมดุลทางจิตใจและสังคม แนวคิดนี้เสนอว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องเริ่มจากการรู้เท่าทันจิตตนเอง” เพราะเมื่อจิตสงบและมีสติ การกระทำย่อมเกื้อกูลต่อผู้อื่นและต่อโลกโดยธรรมชาติ ในทางทฤษฎี แนวคิด “ธรรมาภิบาล

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ และระดับนานาชาติครั้งที่ ๓ “รุ่งอรุณแห่งสันติภาพ”

พุทธนิเวศ” นี้สามารถเป็นกรอบวิเคราะห์ใหม่ในสาขารัฐศาสตร์ ศาสนศึกษา และสิ่งแวดล้อมศึกษา เพราะเชื่อมโยงสามมิติหลัก ได้แก่ (1) มิติศาสนาและจิตวิญญาณคือ การนำหลักพุทธธรรมมาสร้างแรงจูงใจทางคุณธรรม (2) มิติสังคมและวัฒนธรรมคือ การใช้เครือข่ายชุมชนเป็นพื้นที่เรียนรู้ร่วม และ (3) มิตินโยบายและการบริหารคือ การออกแบบกลไกการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมที่โปร่งใส ในทางปฏิบัติ ผลจากการบูรณาการนี้สะท้อนว่า เมื่อการอนุรักษ์เริ่มจากจิตสำนึกของคนในชุมชนและขยายผ่านเครือข่ายที่มีธรรมาภิบาล การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างย่อมเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน โดยไม่ต้องรอเพียงการชี้แจงจากรัฐ ตัวอย่างเช่น เครือข่าย CF-NET ที่สนับสนุนโดย RECOFTC และกรมป่าไม้ ได้แสดงให้เห็นว่า “ข้อมูล” และ “ศรัทธา” สามารถอยู่ร่วมกันในระบบเดียวกัน เพื่อขับเคลื่อนเป้าหมาย SDGs ข้อ 13, 15 และ 16 ได้อย่างเป็นรูปธรรม (RECOFTC, 2025a; UNDP, 2025) การวิจัยและการเขียนบทความครั้งนี้จึงไม่เพียงเสนอแนวคิดทางวิชาการ แต่ยังเปิดพื้นที่ให้เกิด “ภูมิปัญญาเชิงจิตวิญญาณ” ที่สามารถนำไปต่อยอดในหลายสาขา ไม่ว่าจะเป็น การออกแบบนโยบายสาธารณะเชิงจริยธรรม, การศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อมในวัดและโรงเรียน, หรือ การพัฒนาโมเดลการจัดการทรัพยากรอย่างมีเมตตา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรมในศตวรรษที่ 21 กล่าวโดยสรุป บทความนี้เสนอภาพใหม่ของการอนุรักษ์ที่ไม่ได้วัดผลด้วยตัวเลขพื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว แต่ด้วย “ระดับความสงบและความเกื้อกูลของจิตใจมนุษย์” การอนุรักษ์ในมิติพุทธนิเวศจึงเป็นการพัฒนาในระดับจิตใจที่สะท้อนออกมาในรูปของสังคมที่เป็นธรรมและโลกที่สมดุล ผลลัพธ์ของการวิจัยนี้มีใช้จุดสิ้นสุด แต่คือ “จุดเริ่มต้นของการเดินทางทางวิชาการ” ที่ชวนให้ผู้ศึกษาในรุ่นต่อไปได้สืบต่อ ทดลอง และสร้างองค์ความรู้ใหม่ เพื่อให้ธรรมชาติและมนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนหนทางแห่งพุทธธรรมดังภาพที่ 1.1 ธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ: การบูรณาการหลักธรรมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

กระบวนการธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ

ภาพที่ 1.1 ธรรมาภิบาลพุทธนิเวศ: การบูรณาการหลักธรรมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอเชิงนโยบาย (policy recommendations)

1) เสริมสร้างบทบาท “วัด” ในฐานะศูนย์กลางพุทธนิเวศ วัดควรได้รับการพัฒนาให้เป็น “ศูนย์กลางการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม” ของชุมชน โดยบูรณาการหลักธรรมคำสอน เช่น มัชฌิมาปฏิปทา เมตตา และอหิงสา เข้ากับกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดอบรมเยาวชนเรื่องพุทธสิ่งแวดล้อม การฝึกสติในป่าชุมชน และการใช้พื้นที่วัดเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงนิเวศ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมาย SDG 4 (การศึกษาที่มีคุณภาพ) และ SDG 15 (การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศอย่างยั่งยืน) (UNDP, 2025)

2) พัฒนา “เครือข่ายธรรมาภิบาลชุมชน” ระดับพื้นที่ ควรจัดตั้งเครือข่ายประสานงานระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วัด โรงเรียน และกลุ่มเยาวชน โดยใช้หลักประชาธิปไตยแบบมีคุณธรรมเป็นกลไกการมีส่วนร่วม เพื่อกำหนดธรรมนุญป่าชุมชนและข้อตกลงการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม แนวทางนี้สามารถเชื่อมโยงกับนโยบายของกรมป่าไม้และโครงการ CF-NET ที่สนับสนุนการสร้างฐานข้อมูลป่าชุมชนทั่วประเทศ (RECOFTC, 2025a; 2025b)

3) ส่งเสริม “เศรษฐกิจสีเขียวเชิงพุทธ (Buddhist green economy)” รัฐควรสนับสนุนระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับคุณธรรม เช่น การท่องเที่ยวเชิงพุทธนิเวศ (Buddhist Ecotourism) การ

ผลิตสินค้าชุมชนที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และการรับรองมาตรฐาน “ผลิตภัณฑ์สีเขียววิถีพุทธ” ซึ่งไม่เพียงสร้างรายได้ แต่ยังส่งเสริมคุณค่าทางจิตวิญญาณของผู้ผลิตและผู้บริโภค

4) จัดตั้ง “สภาพุทธนิเวศแห่งชาติ (National Buddhist Eco Council)” ควรมีการจัดตั้งสภาพุทธนิเวศแห่งชาติภายใต้ความร่วมมือของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงฆ์ และภาคประชาสังคม เพื่อเป็นศูนย์กลางการกำหนดทิศทางการวิจัย การอบรม และการออกแบบนโยบายสิ่งแวดล้อมที่มีรากฐานในหลักธรรมและคุณค่าแห่งศีลธรรม

เอกสารอ้างอิง

- ดลดิเรก ทองโสภา. (2566). การศึกษาพิธีกรรมการบวชป่าในภาคเหนือ: นวัตกรรมทางความเชื่อเพื่อการอนุรักษ์. *วารสารภาษาและวัฒนธรรมภาษา*, 2(2), 10-15.
- พระไพศาล วิสาโล. (2563). *พุทธศาสนากับวิกฤตสิ่งแวดล้อม*. มูลนิธิสวนธรรม.
- พระมหาสมชาย ฐิตวิริโย. (2560). *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในมติชุมชน*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. <https://www.mahachula.ac.th>
- พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร. (2561). *พุทธศาสนากับการสร้างจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. <https://tu.ac.th/news/environmental-buddhism-2561>
- ไทยรัฐ. (2566, ตุลาคม 3). “พิธีบวชต้นไม้ หรือ บวชป่า” ผสานความเชื่อ ความศรัทธา รักษาต้นไม้ใหญ่. <https://www.thairath.co.th/futureperfect/articles/2730113>
- Darlington, S. M. (2012). *The Ordination of a Tree: The Thai Buddhist Environmental Movement*. SUNY Press.
- Junsongduang, A., Balslev, H., Jampeetong, A., & Inta, A. (2014). Woody plant diversity in sacred forests and fallows in Chiang Mai, Thailand. *Chiang Mai Journal of Science*, 41(5.1), 1132–1149.
- Morrow, A. (2011). Tree ordination as invented tradition. *ASIANetwork Exchange*, 19(1), 53–62.
- National Institute of Development Administration (NIDA). (2021). *The Crisis of Deforestation and Public Governance of Community Forests in Thailand*. <https://www.nida.ac.th/research/the-crisis-of-deforestation-and-public-governance-of-community-forests-in-thailand/>
- Open Development Mekong. (2019). *Community Forest Act, B.E. 2562 (2019): Unofficial English translation*. https://data.opendevloppmentmekong.net/en/laws_record/community-forestry-act-b-e-2562-2019
- Payutto, P. A. (1994). *Buddhist Economics: A Middle Way for the Market Place*. Buddhadhamma Foundation.
- Rahula, W. (1974). *What the Buddha Taught*. Grove Press.

- RATCH Public Company Limited. (n.d.). *RFD – RATCH sign MOU for carrying out “Love the Forest and the Community” project*.
- RECOFTC. (2021). *Thailand’s Community Forest Act: Analysis of the legal framework and recommendations*. <https://www.recoftc.org/publications/thailands-community-forest-act-analysis-legal-framework-and-recommendations>
- Roszak, T. (1995). *The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology*. Phanes/Sierra Club Books.
- SE-UB. (2565). *พิธีบวชป่า ฤๅชโลบายทางศาสนาเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติ*. เว็บไซต์ SE-UB. <https://www.seub.or.th/blogging/into-the-wild/blessing-trees/>
- SE-UB. (2567). *บวชป่า ดงสักงาม 35 ปี...แก่งเลื้อยต้น*. เว็บไซต์ SE-UB. <https://www.seub.or.th/blogging/into-the-wild/2024-328/>
- SCB Foundation. (2023). *จากแรงศรัทธาสู่การ “บวชป่าชุมชน”*. ข่าว SCB Foundation. <https://www.scbfoundation.com/news/1073/>
- Thich Nhat Hanh. (2013). *Love Letter to the Earth*. Parallax Press.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2025). *Goal 15: Life on Land*. <https://www.undp.org/sustainable-development-goals/life-on-land>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2025). *Goal 13: Climate Action*. <https://sdgs.un.org/goals/goal13>
- Walter, P. (2006). *Activist Forest Monks, Environmental Adult Education, and the Construction of Civil Society in Thailand*. *Adult Education Research Conference*. <https://newprairiepress.org/aerc/2006/papers/64/>